

Ткаля О. В.,

к.ю.н., доцент кафедри

кримінально-правових дисциплін

Миколаївського комплексу НУ «Одеська юридична академія»

ТЕМПОРАЛЬНА ДІЯ ПРАВОВИХ ІМУНІТЕТІВ

Анотація. Зроблено звернення до питань дії правових імунітетів темпорального (часового) характеру. Темпоральна дія правових імунітетів пов'язується із часом фактичного виникнення підстав до застосування імунітету і часом припинення дії правових імунітетів. Для визначення темпоральних характеристик правових імунітетів виділено необхідність враховувати час до набуття правого імунітету, час дії правого імунітету, час після застосування правового імунітету.

Ключові слова: правовий імунітет, темпоральна дія, правові виключення, імунітет держави, імунітет свідка.

Постановка проблеми. Правові імунітети являють собою комплексний правовий інститут, реалізація положень якого звільняє: від виконання певних юридичних обов'язків, що є загальними для всіх; від юридичної відповідальності як загального наслідку вчиненого правопорушення; від застосування примусових заходів у формі запобіжних, попереджувальних засобів, які застосовуються до всіх суб'єктів у разі виникнення законних підстав для їх застосування; з-під юрисдикції суду, хоча за загальним правилом інстанцією розгляду і вирішення спору є саме судовий орган; встановлює особливий порядок притягнення до юридичної відповідальності, який відрізняється від ординарного порядку, передбаченого, як правило, процесуальним законодавством за умови вчинення суб'єктом функцій міжнародного, державного та громадського характеру. Комплексний характер змісту правового імунітету, необхідність чіткого визначення підстав та порядку реалізації положень правового імунітету диктують необхідність звернення до питань дії правових імунітетів телуричного (просторового), темпорального (часового) та персонального (суб'єктного) характеру. В даній роботі буде проаналізовано питання темпоральної дії правових імунітетів.

Аналіз останніх досліджень та виокремлення нерозв'язаних проблем. Ступінь розробленості проблеми темпоральної дії правових імунітетів визначають праці вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі юриспруденції. Серед них слід відзначити теоретичні дослідження таких науковців, як М.І. Козюбра, А. Ф. Крижановський, О. В. Малько, С. В. Мірошник, І. С. Морозова, Ю. М. Оборотов, П. М. Рабінович, О. Ф. Скаун, С. Ю. Суменков, М. В. Цвік, Ю. А. Юшкова та ін.

Викладення основного матеріалу. Дія правових імунітетів у часі пов'язується із часом фактичного виникнення підстав для застосування імунітету і

часом припинення дії правових імунітетів. Відмінність дії у часі правових імунітетів від аналогічної дії нормативно-правових актів, які і є предметом аналізу більшості теоретиків у процесі здійснення ними досліджень джерел права, полягає в тому, що нормативні акти, в яких містяться положення про правові імунітети, з початком своєї дії у часі, створюють умови для застосування положень про імунітети шляхом їх нормативного визнання, а темпоральна дія правових імунітетів характеризується встановленням темпоральних характеристик фактичних підстав для застосування правових імунітетів. Темпоральна дія правових імунітетів характеризується наявністю двох складових юридичного і фактичного змісту. Юридичний зміст визначається у нормативно-правових актах, створюючи правові умови для застосування правових імунітетів, і в цьому аспекті дія у часі співпадає із загальними правилами темпоральної дії нормативно-правових актів, в яких зазначені правові імунітети. Фактичний зміст визначається часом виникнення підстав для застосування правових положень і часом їх припинення на умовах нормативного визначення.

Предметом подальшого дослідження буде фактичний зміст правових імунітетів, темпоральна дія яких визначається проміжком часу між початком фактичного застосування правових імунітетів та їх припиненням, хоч у цьому аспекті юридичний і фактичний зміст мають амбівалентний характер, формуючи загальну дію правових імунітетів у часі. Правильне вирішення питання про темпоральну дію правових імунітетів забезпечує, з одного боку, своєчасне застосування положень про правові імунітети, а з іншого – виявлення випадків, які виключають можливість застосування правових імунітетів, що є підставою для забезпечення реалізації принципу законності у регулюванні суспільних відносин з елементами правових імунітетів.

Враховуючи, що правові імунітети є властивістю виключно суб'єкта у процесі здійснення ним міжнародних, державних і громадських функцій, час виникнення підстав для реалізації положень про імунітети має пов'язуватися із часом покладення повноважень (обов'язків) щодо виконання відповідних функцій, а припинення дії правових імунітетів – із часом звільнення від виконання відповідних повноважень (обов'язків).

Держава як особливий суб'єкт правового імунітету набуває права на користування правовими виключеннями і можливості їх поширення на державне майно,

активи, фонди з моменту визнання держави як самостійного носія державного суверенітету, а правовий імунітет припиняється моментом фактичної ліквідації держави або її злиття з іншими державними утвореннями і формуванням нової держави. Необхідно підкреслити, що визнання державного суверенітету слід вважати не тільки підставою для застосування правового імунітету стосовно визнаної держави, але й забезпечує виникнення правових імунітетів інших колективних (наприклад, дипломатичне представництво, консульська установа і тощо) та індивідуальних суб'єктів (наприклад, керівник держави за межами власної держави, агент дипломатичного представництва та ін.), які отримують можливість користуватися правовими імунітетами при здійсненні міжнародних публічних функцій.

Дипломатичне представництво, як самостійний суб'єкт, наділений правовим імунітетом [4, 98], отримує можливість користуватися імунітетом тільки після фактичного відкриття дипломатичного представництва, яке стало наслідком угоди між двома державами. Правовий імунітет застосовується до дипломатичних представництв до моменту припинення їх діяльності, яке може мати місце у таких формах: завершення або призупинення дипломатичних зносин; розірвання дипломатичних зносин, у тому числі і в результаті збройного конфлікту між державами; втрата міжнародної правосуб'єктності, у тому числі й за рахунок розпаду або об'єднання держав. Однак, із припиненням діяльності дипломатичних представництв правовий імунітет може частково зберігатися на підставі положення ст. 45 Віденської конвенції 1961 р., відповідно до якої держава перебування має, навіть у разі збройного конфлікту, поважати й охороняти приміщення представництва разом з його майном та архівами.

Виникнення правового імунітету щодо дипломатичних агентів, членів їхніх родин, членів адміністративно-обслуговуючого персоналу має свої особливості. Дипломатичними агентами Віденська конвенція 1961 р. називає дипломатичний персонал, який має дипломатичний ранг і який виконує функції політичного й дипломатичного характеру, тобто здійснює безпосередні зносини з органами іноземної держави [4, 99]. Враховуючи функціональний характер правових імунітетів дипломатичних агентів, можна зробити висновок, що час набуття права на імунітет збігається із часом початку виконання покладених функцій, про що свідчить вручення відповідних документів представникам приймаючої держави. Правовий імунітет глави дипломатичного представництва припиняється моментом вручення відкличних грамот, розірванням (призупиненням) дипломатичних зносин, закінченням встановленого строку після визнання особи персоною *non grata* або у разі відмови від правового імунітету дипломатичного агента акредитуючої держави.

Враховуючи обґрунтованість використання функціонального підходу до правових імунітетів, інші (за винятком глави дипломатичного представництва) представники дипломатичного персоналу, які призначаються наказом міністра закордонних справ, підпадають під застосування правових імунітетів з моменту нотифікації Міністерства закордонних справ держави перебування про призначення й перебування співробітника представництва й початком виконання покладених повноважень. Припинення дії правового імунітету дипломатичного персоналу відбувається із звільненням від виконання посадових обов'язків і залишенням країни перебування згідно з нотифікацією, розірванням (призупиненням) дипломатичних зносин, закінченням встановленого строку після визнання особи персоною *non grata*, або у разі відмови від правового імунітету дипломатичного агента акредитуючої держави.

Члени родини дипломатичних агентів користуються дипломатичним імунітетом виключно за умови, що вони проживають разом із дипломатичним агентом і не є громадянами приймаючої сторони. Міжнародними актами не визначається, хто належить до «членів родини» дипломата, але, як правило, до них належать дружина (чоловік), незаміжні доньки, неповнолітні сини. У той же час, держава перебування в національному законодавстві може розширити коло осіб, до якого належать члени родини дипломата, виходячи, наприклад, із принципу взаємності [4, 95]. Враховуючи похідний від дипломатичного агента характер правового статусу членів його родини, можна зробити висновок, що період поширення на них положень правового імунітету збігається з часом застосування правового імунітету до самого дипломатичного агента, з яким вони пов'язані родинними зв'язками.

Міжнародні організації наділяються правовим імунітетом з моменту набуття власної правосуб'єктності, яка пов'язується з підписанням державами-засновниками установчого документа – особливого міжнародного договору – статуту. Міжнародна організація користується правовим імунітетом протягом усього часу існування, доки організація не буде визнана розпущеною.

Правові імунітети індивідуального характеру, яким наділяються посадові особи міжнародних організацій, підлягають застосуванню з моменту призначення (обрання) особи на посаду, яка передбачена статутними документами міжнародної організації, до моменту звільнення з посади. Особливий порядок використання правових імунітетів стосовно представників держав, які беруть участь у діяльності міжнародних організацій і конференцій, визначається їх суто функціональним характером. Завершення виконання особою діяльності в умовах функціонування міжна-

родної організації автоматично зупиняє дію правових імунітетів щодо такої особи.

На Президента України правовий імунітет поширюється протягом усього часу його перебування на посаді, тобто всього часу виконання повноважень Глави держави (ч. 1 ст. 105 Конституції України). У літературі висловлюються різні погляди на встановлення часу, із настання якого щодо Президента починають застосовуватися норми імунітетного характеру. Так, деякі автори пропонують поширювати правові імунітети на глав держав з моменту їх обрання, тобто з того моменту, коли офіційно встановлені результати виборів та складено і підписано відповідний протокол ЦВК, оскільки «особа стає президентом у день волевиявлення народу, а не в день свого вступу на посаду» [1, 65]. Інший підхід, який, як уявляється, більш обґрунтованим, полягає в тому, що застосування положень про правові імунітети щодо Президента України виникає не на підставі його обрання, а у зв'язку з перебуванням на посаді. Тому моментом виникнення підстав для застосування правових імунітетів слід вважати вступ на посаду Президента України. На користь саме такого висновку свідчать такі аргументи. По-перше, попередній глава держави перебуває на посаді не до моменту обрання нового президента, а до моменту його вступу на пост, відповідно, імунітет попереднього глави держави зберігається за ним весь час перебування на посту, а імунітет новообраного Президента починає діяти з моменту його вступу на пост [2, 80]. Моментом же вступу на пост, відповідно до положень ст. 104 Конституції України, слід вважати момент «складання присяги народів на урочистому засіданні Верховної Ради України». По-друге, враховуючи функціональний характер правового імунітету, який пов'язується із здійсненням Президентом України публічних державних функцій, моментом підстав для застосування правового імунітету слід вважати початок функціонування особи на зазначеній посаді, а не момент обрання на таку посаду, який ще свідчить про початок виконання покладених обов'язків, тобто фактичне функціонування інституту державної влади. По-третє, початок дії правових імунітетів чітко вказують на те, що такий початок пов'язується із певним юридичним актом, яким стосовно Президента України є складання присяги народів України. Повний правовий імунітет, передбачений діючим законодавством, поширюються на Президента України протягом всього часу його перебування на посту до моменту складання присяги новообраним Президентом України або дострокового припинення повноважень, у випадках передбачених Конституцією України (ст. 109-111).

Необхідно зазначити, що Президент України, поряд із Прем'єр-Міністром України і Міністром закордонних справ, користується правовим імунітетом і у зв'язку із здійсненням міжнародних функцій. Імунітет від кримінальної юрисдикції в іноземній державі за-

значеними посадовими особами набувається і припиняється відповідно до проаналізованих положень, передбачених національним законодавством.

Народний депутат України користується правовим імунітетом із моменту складання присяги – як обов'язковою передумовою виконання покладених повноважень (ст. 79 Конституції України). Припиняється правовий імунітет народного депутата одночасно з припиненням повноважень Верховної Ради України або достроковим припиненням повноважень народного депутата на підставі особистої заяви, набрання законної сили обвинувальним вироком суду відносно народного депутата, визнання судом недієздатним або безвісно відсутнім, припинення громадянства або виїзду на постійне проживання за межі України, смерті народного депутата.

Депутат місцевої ради користується правовим імунітетом у визначеному законом обсязі із дня відкриття сесії відповідної ради і моменту офіційного оголошення підсумків виборів відповідною територіальною виборчою комісією, а у випадку обрання депутата замість того, який вибув або проведення повторних виборів – із дня заслуховування на черговому після виборів депутата місцевої ради пленарному засіданні повідомлення про підсумки виборів. Правовий імунітет припиняється у день відкриття першої сесії місцевої ради нового скликання, або дострокового припинення повноважень депутата місцевої ради, або ради, до складу якої його обрано (ч. ч. 1 – 3 ст. 4 Закону України «Про статус депутатів місцевих рад») [5, 13].

Імунітет Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини поширюється на особу з моменту прийняття присяги за результатом призначення, здійсненого Верховною Радою України, якщо за кандидата на посаду проголосувало більшість народних депутатів України від конституційного складу Верховної Ради України. Правовий імунітет не підлягає застосуванню після складання присяги особою, призначеною на цю посаду.

Посадові особи Рахункової палати, а саме Голова Рахункової палати, перший заступник і заступник, головні контролери, Секретар Рахункової палати користуються правовим імунітетом визначеного законом обсягу з моменту призначення на посаду і протягом семи років. Після спливу зазначеного терміну правовий імунітет до посадових осіб рахункової палати застосований бути не може.

До суддів в Україні застосовуються положення про правовий імунітет згідно з його функціональним призначенням, тобто на весь час здійснення повноважень, обумовлених займаною посадою. Застосування суддівського правового імунітету пов'язується з прийняттям суддею присяги на підставі набрання чинності указу Президенту України про перше призначення на посаду професійного судді або рішення Президента України, Верховної Ради України та з'їзду суддів України про

призначення особи суддею Конституційного Суду України. Доцільність пов'язування моменту поширення правового імунітету на діяльність судді саме з прийняттям ними присяги обґрунтовується тим, що присяга є зовнішньою формою рішення про двостороннє погодження між державою й особою про те, що перша делегує виконання окремих державних функцій і поширення гарантій їх здійснення, а особа зобов'язується ефективно і, згідно з нормами права, виконувати покладені функції. Побічним аргументом на користь позиції, що обґрунтовується, слід визнати передбачену ст. 126 Конституції України підставу для звільнення судді з посади у разі порушення суддею присяги (п. 5 ч. 4), яка свідчить про те, що діяльність судді здійснюється після принесення присяги, а не до цього моменту. У разі, якщо суддя починав діяльність після рішення відповідного органу до складання присяги, тоді у Конституції України повинно мало б міститися положення про звільнення у разі відмови у прийнятті присяги, яке обґрунтовано відсутнє. Правовий імунітет на суддю, призначеного вперше, поширюється протягом п'яти років із дня призначення і за загальним правилом вирахування строків збігає о 24 години відповідного призначенню місяця і числа п'ятого року повноважень, а для суддів Конституційного Суду України – дев'ятого року повноважень. Правовий імунітет судді відновлюється у разі безстрокового обрання судді на посаду постановою Верховної Ради України. У зв'язку із зазначеним виникає питання про застосування правового імунітету до особи, термін призначення якої на посаду судді скінчився, а рішення парламенту про обрання є відсутнім, яке є тим більше значущим, якщо враховувати, що цей період інколи обчислюється роками, оскільки залежить від працездатності Верховної Ради України.

Уявляється, що до судді, який не обраний на посаду за будь-яких причин, не можуть застосовуватися положення правового імунітету у зв'язку з тим, що в зазначений час суддя не виконує конституційних повноважень щодо здійснення правосуддя, а правовий імунітет, а точніше його функціональний характер, пов'язується саме зі здійсненням повноважень, тобто функціонуванням відповідно до правового статусу публічного характеру. Крім того, необхідно враховувати і цільове призначення правового імунітету, який в процесі здійснення публічних функцій є гарантією ефективної й неупередженої діяльності, необхідність якої відпадає у випадку, коли така діяльність не проводиться.

Моментом припинення суддівського правового імунітету слід вважати момент закінчення строку, на який суддю обрано чи призначено; досягнення суддею шістдесяти п'яти років; неможливість виконання своїх обов'язків за станом здоров'я; порушення суддею вимог щодо несумісності; порушення суддею присяги; набрання сили обвинувальним вироком щодо нього;

припинення його громадянства; визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим; подання заяви про відставку або звільнення за власним бажанням; у разі його смерті.

Імунітет свідка, як властивість суб'єкта процесуальної діяльності, виникає з моменту, коли особа фактично набуває відповідного статусу, тобто з моменту виклику особи, щодо якої у посадових осіб, які здійснюють провадження у справі, є інформація, що свідчить про поінформованість такої особи щодо обставин, які мають значення при провадженні у справі для встановлення істини [2, 86]. Встановити момент припинення правового імунітету свідка досить складно, враховуючи багатоваріантність суб'єктних проявів імунітету, їх абсолютний або відносний характер. Впевнено можна зазначити тільки те, що правовий імунітет свідка втрачає свій застосовний характер тільки за умови відпадання підстав для застосування правового імунітету і тільки стосовно тих фактичних обставин події, що досліджується, які існували за межами темпоральної дії правових імунітетів.

Деякого уточнення вимагає встановлення моменту припинення дії правових імунітетів у формі правового індемнітету, зміст якого свідчить про поширення положень індемнітету на весь час діяльності суб'єкта вже після виконання міжнародних і державних публічних функцій, у чому й полягає специфічність темпоральних меж правового імунітету, що реалізується у формі правового індемнітету.

Темпоральні характеристики правових імунітетів закладені у нормативно-правових актах різної галузевої належності, однак встановлення їх на практиці зіштовхується з певними труднощами, вирішення яких створить підстави для обґрунтованого застосування або незастосування правових імунітетів. Для дослідження існуючих проблем практики застосування правових імунітетів необхідно універсалізувати такі проблеми з метою їх підняття до рівня теоретичних і створення передумов для визначення загальних правил, використання яких на практиці буде, по-перше, відповідати принципу законності і, по-друге, максимально спростить вирішення питань про необхідність застосування або відмови у застосуванні положень правових імунітетів.

Вирішення завдань із правильного встановлення темпоральної дії правових імунітетів має дві умови, які повинні враховуватися. Перша умова була досліджена раніше і пов'язана з моментом виникнення та припинення правових імунітетів, оскільки вони визначені у правових встановленнях. Друга умова пов'язується з моментом прийняття рішення про застосування або незастосування правового імунітету.

На підставі зазначених положень можна зробити **висновок**, що у всіх випадках вирішення питання про застосування правових імунітетів у різних формах їх проявів, необхідно давати відповіді на такі запитання:

чи поширюються положення імунітетного характеру на певну територію, чи діють вони у часі, чи поширюються вони на певний суб'єкт. Тільки у разі позитивної відповіді на всі три запитання правовий імунітет може застосовуватися в процесі регулювання публічного статусу суб'єкта, який здійснює міжнародні, державні і громадські функції.

Література:

1. Кибальник А. Г. Иммунитеты в уголовном праве / А. Г. Кибальник. — Ставрополь: Ставропольсервисшкола, 1999. — С. 65.
2. Лобойко Л. М. Кримінально-процесуальне право: курс лекцій / Л. М. Лобойко — К.: Істина. — С. 86.
3. Марків В. Деяко про імунітет у кримінальному процесі / В. Марків // Підприємництво. Господарство і право. — 2001. — № 5. — С. 80.
4. Музика А. Особисті дипломатичні привілеї та імунітети: проблеми теорії та практики використання / А. Музика // Право України. — 2007. — № 5. — С. 95.
5. Юшкова Ю. А. Иммунитет как правовая категория: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук / Ю. А. Юшкова. — М., 2008. — 25 с.

Ткаля О. В. Темпоральное действие правовых иммунитетов

Аннотация. Поднята проблема действия правовых иммунитетов темпорального (временного) характера. Темпоральное действие правовых иммунитетов связывается с моментом фактического возникновения

оснований к применению иммунитета и моментом прекращения действия правовых иммунитетов. Для определения темпоральных характеристик правовых иммунитетов выделено необходимость учитывать время до приобретения правового иммунитета, время действия правового иммунитета, время, после применения правового иммунитета.

Ключевые слова: правовой иммунитет, темпоральное действие, правовые исключения, иммунитет государства, иммунитет свидетеля.

Tkalya O. The temporal acting of the legal immunities

Summary. In the article was raised the problem of the legal immunities by the temporal acting. The temporal acting of the legal immunities is connected with two general moments such as the actual coming into existence the reasons of the using of the legal immunities and the end of the acting of theirs. (Временное действие судебных иммунитетов связано с двумя общими моментами, такими как фактическое появление причины использования судебных иммунитетов и конца действия их).

To the definition of the temporal characteristics of the legal immunities is the necessity to take into account some important moments: the time before the acquisition of the legal immunity, the time of the acting of the legal immunity and the time after using the legal immunity.

Keywords: the legal immunity, the temporal acting, the legal exception, the sovereign immunity, the witness immunity.